

УДК 340.111.5:36.48

С. Бобровник, кандидат юридичних наук,
професор

Правовий конфлікт: поняття, ознаки, природа та різновиди

Складність та багатоаспектність феномену права та первинна принципова різноспрямованість інтересів учасників суспільних відносин не сприяють формуванню однозначних та універсальних понять *правового компромісу та правового конфлікту*. Застосування антрополого-комунікативного підходу до дослідження *правового конфлікту і правового компромісу* потребує орієнту на врахування специфіки зв'язку та взаємного впливу феноменів людини та права.

Соціальність права, його націленість на забезпечення комунікативної взаємодії суб'єктів і є основними причинами конфліктності правової сфери. Аналіз правових конфліктів, визначення факторів, що їх породжують, та причин, що сприяють їх виникненню та розвитку, є важливим і актуальним, оскільки спрямований на вдосконалення як форми виразу масиву норм права, так і більш ефективного втілення правових велінь у суспільну та юридичну практику. Не менш актуальним є дослідження юридичного конфлікту на категоріальному рівні. Аналіз ознак та форм вияву конфлікту надає можливість пізнати його природу, сутність, різновиди та визначити основні шляхи подолання цього феномену правової дійсності.

Багатоаспектність правового конфлікту, його поліструктурність та неоднозначність наукових підходів до його характеристики стали причиною деякої фрагментарності наукового аналізу цієї категорії. Певні аспекти її вивчення стали предметом наукового пошуку російських учених П. О. Астахова, В. П. Запрудського, В. С. Жеребіна, В. П. Казимирчука, В. М. Кудрявцева, М. А. Романенко, Ю. О. Тихомирова. Окремі сторони прояву правового конфлікту досліджені і вітчизняними вченими на монографічному та дисертаційному рівнях. Мова йде про праці В. О. Васильченка, В. Д. Бабкіна, В. М. Іванова, В. М. Кривцова, М. І. Козюбри, Н. М. Оніщенко, Л. В. Петрової, О. В. Петришина, П. М. Рабіновича, В. Д. Ткаченка, О. Ф. Скаун, М. В. Цвіка. Однак комплексного дослідження цієї категорії на теоретичному рівні не проводилося, що певною мірою буде запропоновано у цій публікації.

Метою статті є характеристика правового конфлікту як поняття, що має самостійний характер та визначені форми прояву. Досягнення цієї мети буде здійснено завдяки виокремленню таких завдань:

- обґрунтувати авторське бачення категорії «правовий конфлікт»;
- виокремити її суттєві ознаки;
- акцентувати увагу на природі правового конфлікту;
- запропонувати критерії класифікації цієї категорії.

У сучасній правовій доктрині відсутня єдність позицій дослідників щодо визначення *поняття «конфлікт»* як родової категорії стосовно *правового конфлікту*. Поширеною є позиція, згідно з якою юридичний конфлікт можна визначити як протиборство суб'єктів права у зв'язку із застосуванням, порушенням або тлумаченням норм права¹.

Слід підтримати позицію Ю. О. Тихомирова стосовно наявності підстав для виокремлення вузького та широкого розуміння юридичного конфлікту. Вузьке розуміння юридичного конфлікту зводить його до об'єктивно існуючих протиріч між двома або кількома правовими нормами, що належать до єдиного предмета правового регулювання². Отже, вузьке розуміння *юридичного конфлікту* фактично тотожне поширеному розумінню такого правового феномену, як *правова колізія*. Широке використання зазначеної категорії у вузькому розумінні, на нашу думку, є невиправданим через його очевидну зайвість та загрозу у хибному тлумаченні широкого розуміння категорії. У широкому розумінні Ю. О. Тихомиров пропонує визначати юридичні конфлікти як протиріччя між діючими правовими нормами, актами та існуючими інстанціями³. Логічний наголос у цьому випадку робиться на наявності колізії в рамках будь-якого *юридичного конфлікту*. Слід підкреслити певну неповноту зазначеного визначення, адже вказівкою на наявність суб'єктів та/або об'єктів — носіїв конфлікту і відповідної колізії коло сутнісних ознак цього явища не обмежується. Адже наявні очевидні складнощі щодо визначення чітко обмеженого кола таких носіїв правових конфліктів.

Інше визначення юридичного конфлікту у широкому розумінні обґрунтовано В. Кудрявцевим. Автор пропонує *юридичним конфліктом* визнавати будь-який конфлікт, у якому спір так або інакше пов'язаний

¹ Див.: Астахов П. А. Юридические конфликты и современные формы их разрешения (теоретико-правовое исследование) : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / П. А. Астахов ; Моск. ун-т МВД России. – М., 2006. – С. 156–187.

² Тихомиров Ю. А. Коллизионное право : учеб. и науч.-практ. пособие / Ю. А. Тихомиров. – М., 2003. – С. 230–234.

³ Там само.

із правовими відносинами сторін (їх юридично значущими діями або станами) і, як наслідок, суб'єкти, або мотивація їх поведінки, або об'єкт конфлікту мають правові ознаки, а сам конфлікт тягне юридичні наслідки¹.

Принциповою особливістю запропонованого визначення є вказівка на зв'язок юридичного правовідношення та конфлікту як визначальну сутнісну ознаку явища, що відрізняє його від інших видів конфліктів. Слід відзначити, що широке розуміння правового конфлікту в запропонованій редакції не відповідає вимогам щодо окреслення ним чіткого кола явищ, та їх відокремлення від подібних правових феноменів. Це обумовлюється тим, що практично кожний конфлікт можна назвати юридичним, адже динаміка масиву суспільних відносин значною мірою обумовлена правовим впливом. Іншими словами, практично не буває так, щоб не можна було за допомогою правових норм та інститутів вплинути на розвиток конфлікту. В той же час обмеження кола юридичних конфліктів такими, що вирішуються реалізацією захисної функції права, виключає із розгляду коло явищ, що вирішуються внаслідок правового впливу на учасників конфліктних відносин. Це, наприклад, стосується учасників відносин у сфері формування політичних рішень, особливо в частині відносин у рамках механізмів формування та реалізації компромісних засад взаємодії конкуруючих політичних сил, представлених у представницьких державних органах.

Слід зазначити, що більшість авторів не робить спроби визначити сутнісні ознаки родової категорії «конфлікт» у рамках дослідження правового конфлікту при його визначенні і не використовує її безпосередньо як основу визначення. На нашу думку, з'ясування зазначеного питання є передумовою визначення поняття правового конфлікту.

Визначення базової категорії, яка здатна бути основою дефініції правового конфлікту, має ґрунтуватися на сутнісних характеристиках зазначеного явища. Слід погодитися з позицією В. С. Жеребіна, який визначав правовий конфлікт як протистояння його учасників, що переходить у протилежні дії та вчинки². Розвиваючи зазначений підхід, слід визначити, що конфлікт — це специфічний стан суспільних відносин, якому притаманні певні особливості. На нашу думку, саме наявність

¹ Основы конфликтологии : учеб. пособие / А. В. Дмитриев, Ю. Г. Запрудский, В. П. Казимирчук, В. Н. Кудрявцев ; под ред. В. Н. Кудрявцева. – М., 1997. – С. 100–115.

² Жеребин В. С. Правовая конфликтология : учеб. пособие. – Владимир, 1998. – Ч. 1. – С. 55–56.

соціальних протиріч між учасниками конфліктних відносин є однією із визначальних особливостей (ознак) конфлікту в цілому, і правового зокрема.

До основних сутнісних характеристик категорії «конфлікт» можна віднести такі:

- конфлікт порушує або перешкоджає суб'єктам реалізовувати свої інтереси;

- конфлікт завжди має двосторонній характер, що, як правило, характеризується асиметрією суб'єктів, наявністю домінуючої та підпорядкованої сторони;

- передумовою виникнення конфлікту є соціальне протиріччя (порушення заборон, невиконання зобов'язань, зловживання правами, відсутність взаємоповаги до іншої сторони; недоброчесна конкуренція тощо);

- залежно від походження (еволюційна та радикальна концепція конфлікту) та змістовно-функціональних особливостей конфлікт може сприяти стабілізації суспільства, розвитку нових суспільних відносин або призводити до дестабілізації, деструкції;

- конфлікт є процесом, що має суб'єктивно-об'єктивний характер, де суб'єктивною складовою є поведінка суб'єктів, а об'єктивною — соціальне протиріччя.

Слід підкреслити, що конфлікт є явищем, яке об'єктивно притаманне соціальному простору. Різновекторність інтересів учасників суспільних відносин є основою для відтворення прояву конфліктів у масиві суспільних відносин. У таких умовах питання щодо визначення правового (юридичного) конфлікту зводиться до встановлення ознаки, що додатково відрізняє зазначений вид конфліктів у рамках сукупності конфліктів у соціумі. Таким критерієм нами вбачається *специфічний правовий характер соціального протиріччя, яке лежить в основі виникнення правового конфлікту*. Тобто таке протиріччя опосередковується феноменами правової сфери, наприклад, колізійністю правового регулювання певних суспільних відносин та ін.

Таким чином, *правовий конфлікт* — це стан двостороннього зв'язку суб'єктів, який заснований на правовому протиріччі, що характеризується порушенням або перешкодою в реалізації ними своїх інтересів і є причиною розвитку або кризи суспільних відносин.

Саме це визначення надає можливість виокремити ознаки категорії «правовий конфлікт», які відмежовують відповідну категорію від інших конфліктів, що мають місце у суспільстві:

- правовий конфлікт виявляється в юридичній сфері;
- він тягне певні правові наслідки для учасників суспільних відносин;
- заснованість на протиріччі, яке не подолане;
- це вища фаза розвитку протиріччя;
- передбачає двосторонній взаємозв'язок між суб'єктами;
- спричиняє порушення чи перешкоди у реалізації суб'єктивного інтересу;
- має деструктивний характер для правової сфери;
- може стати причиною кризи для суспільних відносин;
- певною мірою є позитивним, оскільки підштовхує суспільні відносини до розвитку.

До основних критеріїв класифікації правових конфліктів, на нашу думку, слід віднести такі: *структура сфери прояву (за характером прояву), характер правових наслідків (або структура конфлікту), метод правового упорядкування, зміст конфліктоутворюючих принципів, галузь правових відносин.*

По-перше, *правові конфлікти* можна класифікувати залежно від сфери їх прояву (за характером прояву). Право є феноменом соціальної сфери, і в той же час є порівняно автономною системою, що може містити протиріччя її складових елементів (наприклад, колізія правових норм). Як наслідок, є підстави для виокремлення двох груп *правових конфліктів: внутрішніх та зовнішніх.*

Внутрішньоправові конфлікти виникають усередині правового масиву у вигляді колізій, прогалин правових норм, невідповідності правових норм правовим принципам та в інших подібних формах. Особливістю зазначеного виду *правових конфліктів* є їх опосередкованість формами права як формами зовнішнього виразу правових норм.

Констатація внутрішньоправового конфлікту можлива поза безпосереднього правозастосування в рамках аналізу оцінки текстів нормативно-правових актів у розрізі несуперечливості приписів та їх відповідності правовим принципам, морально-етичним засадам суспільних відносин. Упорядкування цього виду *правових конфліктів* лежить передусім у площині вдосконалення законодавчої техніки та наявності можливості оперативного врегулювання правових прогалин.

У свою чергу, *зовнішні правові конфлікти* виникають у рамках сфери соціальних відносин, що є предметом правового регулювання. Такі конфлікти опосередковуються поведінкою учасників суспільних відносин та виникають у рамках правовідносин через відсутність

можливості успішної реалізації правових інтересів учасників відносин унаслідок їх різної спрямованості.

Упорядкування цього виду *правових конфліктів* лежить у площині побудови ефективних правових механізмів узгодження автономних волей учасників правових відносин. Неоднорідність характеру правових зв'язків між учасниками таких відносин визначає доцільність поділу *зовнішніх правових конфліктів залежно від наявності організаційного зв'язку їх учасників на дві групи*:

1. Внутрішньоструктурні — виникають у рамках організаційно відокремлених автономних структурних утворень (органів державної влади, підприємств, установ, організацій та ін.). Автономність у даному випадку виявляється у здатності виражати волю, бути носієм самостійних правових інтересів. Зазначена автономність виступає передумовою виникнення конфліктів через здатність обумовлювати поведінку учасника, що йде в розріз із інтересами інших учасників відносин. Прикладом широко відомих у суспільстві *зовнішніх правових конфліктів на внутрішньому рівні взаємодії суб'єктів* є протистояння політичних позицій різних політичних сил у рамках законотворчого процесу у Верховній Раді України.

Об'єктивність правового аналізу наведеного прикладу вимагає певних застережень, адже депутатські фракції, які опосередковують вираз різноспрямованих політичних позицій у законодавчому органі, можуть із певною мірою умовності розглядатись як автономні структури. У разі якщо до їх діяльності долучаються інші суб'єкти (Президент України, Кабінет Міністрів України та ін.), то зазначені правові конфлікти мають розглядатись у рамках другої групи елементів коментованого поділу — *міжструктурних конфліктів (зовнішніх правових конфліктів на зовнішньому рівні взаємодії суб'єктів)*.

2. Специфіка *міжструктурних правових конфліктів (зовнішніх правових конфліктів на зовнішньому рівні взаємодії суб'єктів)* полягає у відсутності організаційного зв'язку між учасниками правових відносин, які є сторонами *правового конфлікту*. Серед основних причин виникнення зазначеного виду *зовнішніх правових конфліктів* — відсутність чітких правових механізмів узгодження волі автономних учасників правових відносин, дублювання компетенції органів влади, інше.

По-друге, *за правовими наслідками або структурою правові конфлікти можна розділити на прості та складні*.

Прості правові конфлікти є одиничним правовим явищем. Виникнення конфліктів цього виду не породжує інших правових конфліктів. Їх упорядкування правовими засобами є, як правило, остаточним.

Складні правові конфлікти обумовлюють виникнення інших правових конфліктів. Прикладом може служити *внутрішній правовий конфлікт*, що виражається в колізійному регулюванні суспільних відносин унаслідок помилок законодавчої техніки. Такий конфлікт може бути причиною виникнення правових конфліктів між будь-якими учасниками конкретних суспільних відносин, що врегульовані правовими нормами, між якими є колізія.

По-третє, врегулювання *правових конфліктів* здійснюється із використанням процедур досягнення *правового компромісу*. Зазначені процедури врегульовані певною сукупністю правових норм. Залежно від методу правового регулювання, що реалізується такими нормами, є підстави для класифікації *правових конфліктів* на: *диспозитивно* та *імперативно упорядковані*.

Диспозитивному упорядкуванню підлягають *правові конфлікти*, які виникають у рамках правових відносин, учасники яких не мають можливості за своїм волевиявленням визначати та змінювати обсяг прав та обов'язків інших учасників правових відносин. Основою для регулювання таких *правоконфліктних відносин* є досягнення *правового компромісу* шляхом взаємного узгодження волі учасників цих відносин. Основним засобом правового регулювання та упорядкування зазначеного виду *правових конфліктів* є узгодження або зміна змісту правовідносин.

Імперативно упорядковувані *правові конфлікти* між учасниками правових відносин вирішуються із використанням зобов'язуючих правових норм. Особливістю відносин, у рамках яких розвивається зазначений вид *правових конфліктів*, є можливість одного із учасників визначати поведінку інших учасників відносин унаслідок наділення його владними повноваженнями.

По-четверте, за змістом *конфліктоутворюючих приписів* *правові конфлікти* можна поділити на: *матеріально-правові* та *процесуально-правові конфлікти*.

Матеріально-правові конфлікти виникають із приводу фактичного змісту прав та обов'язків учасників *конфліктних правових відносин*. *Процесуально-правові конфлікти*, у свою чергу, обумовлені нормативними протиріччями в порядку реалізації прав та обов'язків учасників правових відносин.

Нарешті класифікація *правових конфліктів* може здійснюватись за галузевою сферою їх прояву. В рамках зазначеного підходу можна виділити різновиди *правового конфлікту* у відповідності із галузевою

диференціацією права України. Іншими словами, у рамках такого підходу мова може йти про цивільно-правовий, цивільно-процесуальний, кримінально-процесуальний, міжнародно-правовий, трудовий, сімейний, адміністративно-правовий, фінансово-правовий конфлікт. Зміст галузевих видів *правових конфліктів* визначається специфікою предмета правового регулювання відповідної галузі права.

Наведене вище дає можливість зробити такі висновки.

1. Дефініцію «правовий конфлікт» необхідно формулювати на основі сутнісних ознак базової категорії «конфлікт».

2. Основною ознакою поняття «правовий конфлікт», що відмежовує його від інших конфліктів у соціумі, є специфічний правовий характер соціального протиріччя, яке лежить в основі виникнення правового конфлікту.

3. На підставі виявлених ознак здійснено визначення правового конфлікту як стану двостороннього зв'язку суб'єктів, який заснований на правовому протиріччі, що характеризується порушенням або перешкодою в реалізації ними своїх інтересів і є причиною розвитку або кризи суспільних відносин.

4. До основних критеріїв класифікації правових конфліктів віднесено: структуру сфери прояву, характер правових наслідків, метод правового регулювання, зміст конфліктоутворюючих приписів та галузь правових відносин.

5. Вивчення правового конфлікту має велике теоретико-прикладне значення, оскільки сприяє пізнанню цього явища, а, отже, і визначенню можливих шляхів його вияву та подолання.

Бобровник С. Правовой конфликт: понятие, признаки, природа и разновидности

На основе применения антрополого-коммуникативного подхода анализируется понятие правового конфликта, обосновываются основные признаки этой категории, определены критерии классификации правовых конфликтов.

Ключевые слова: социальный конфликт, правовой конфликт, особенности и виды правовых конфликтов.

Bobrovnik S. Legal conflict: concept, features, nature and varieties

The notion of legal conflict as well as basic features of this category alongside with the criteria of classification of legal conflicts is analyzed on the basis of communicative anthropological approach.

Keywords: social conflict, legal conflict, peculiarities and kinds of legal conflicts.